

HARGNEMISI TEOREETILISES KEELETEADUSES

Haldur Õim
Tartu Ülikool

Keeleteadus on loomulike keelte teadusliku uurimisega tegelev teadus. Uurimiseks kasutatav lähenemine peab seejuures olema spetsiifiliselt keeleteaduslik, mitte näiteks filosoofiline, psühholoogiline, arstiteaduslik, matemaatiline vms. Nii on määratletud keeleteadust F. Karlssoni raamatus „Üldkeeleteadus” (2002: 48). Paremat lühimääratlust ongi raske välja mõelda. Kuid muidugi ei saa selle määratlusega piirduda. Missugune lähenemine keelele on keeleteaduslik? Ei saa ju määratleda ainult negatiivselt. Sellise raamatu puhul nagu Karlssoni „Üldkeeleteadus” lahendab küsimuse asjaolu, et kogu raamat ongi mõeldud sellele küsimusele vastamiseks.

Teine probleem – ja see on siinse artikli peateema – seisneb selles, et pole olemas üht kindlate piiridega teadust nimega keeleteadus e lingvistika. Pole olemas praegu ja ei paista ka, et lähemal ajal saaks olema – mitteühtsus on keeleteaduse üks konstitutiivseid tunnuseid (tegelikult on see iga areneva teaduse tunnus).

Artikli (ja kogumiku) pealkirjas esineb väljend teoreetiline keeleteadus, st artiklis ei üritata rääkida keeleteadusest kogu selle mitmekesisuses, vaid ainult uurimisvaldkonnast, mida nimetame teoreetiliseks keeleteaduseks. Ka teoreetiline keeleteadus pole üks kompaktne nähtus, vaid selles on mitmeid harusid (protsessi mõttes hargnemisi), mis ei ole üksteisest sõltumatud, vaid on omavahel vastastikustes seostes ja mõjutustes olevad uurimissuunad või -viisid.

Neid seob ühe – mitte ainsa, aga ühe peamise – tunnusega asjaolu, et teoreetilise keeleteaduse harudena on neil kõigil sama tuumeesmärk: töötada välja keeleteooria (võime ka lahku kirjutada, mis olekski õigem: loomuliku keele teooria), mis seletab ja kirjeldab keele olemust, ehitust ja funktsioneerimist. Erinevad harud püüavad läheneda sellele tuumale erinevatest külgedest, kasutavad erinevat uurimismaterjali ja erinevaid uurimismeetodeid ning tihti määratlevad selle tuuma eeldatava olemuse

erinevalt. Seetõttu on lähenemisi, mis selgelt vastanduvad üksteisele (nt formaalne-strukturaalne ja funktsionaalne); on harusid, mis lihtsalt tegutsevad omas nišis ega püüa tingimata selgitada seoseid teistega (nt suurem osa tüpoloogilisi uurimusi); on harusid, mis on vägagi huvitatud sellest, mida mõnes teises harus tehakse (nt kognitiivne lingvistika).

Peale selle on erinevate harude põhihuvi suunatud erinevatele keeleteasanditele (nt süntaks, semantika, pragmaatika) ja tasanditevaheliste seoste erinevatele aspektidele. Ning lõpuks – paljud neist lähenemistest ei tee üldse probleemi sellest, et määratleda, mil määral on nende lähenemine lingvistiline, ehk kus on keeleteaduse piirid (vt artikli alguses visandatud määratlust). Näiteks arvutilingvistika tunneb huvi matemaatiliste, arvutiteaduslike ja muude formalismide vastu; kognitiivne lingvistika psühholoogia, sotsiaalse suhtluse uurimise ja ka neuroloogia vastu. Interdistsiplinaarsus on üks domineerivaid märksõnu tänapäeva teoreetilises keeleteaduses ning idee, et keeleteadusel peavad olema oma kindlad piirid, hoitakse kaugel tagaplaanil.

Kõige selle tõttu ei maksa eriti üritadagi teoreetilise keeleteaduse harude selget ja üheplaanilist klassifikatsiooni teha. Siinne artikkel saab selles mõttes (ja ka selle pärast) päris kitsa aluse, mille järgi harusid-hargnemisi käsitletakse. Püüan välja tuua need lähenemised, mis – ja mille omavahelised seosed – annavad minu arvates ilme teoreetilisele keeleteadusele just praegu (ehkki see „praegu” on erinevate harude puhul erineva tagasiulatusega). Üldise ülevaate saamiseks võib soovitada nt kogumikku *Handbook of Linguistics* (Aronoff, Rees-Miller 2001).

Formaalsed ja funktsionaalsed lähenemised

See vastandus on 20. sajandi teisest poolest alates kindlasti üks põhilisemaid teoreetilis-lingvistilisi vastandusi – vastandus, millega seoses võib kasutada ka paradigma mõistet (Õim 1981). Seetõttu pole vaja seda vastandust üksikasjalikult iseloomustada, neid iseloomustusi leiab igast keeleteaduse lähiajaloo ülevaatest. Tasub siiski rõhutada paari momenti.

Kõigepealt ei iseloomusta see vastandus keelekirjeldusmeetodeid: iga tõsiste kavatsustega teoreetiline suund tänapäeva keeleteaduses pürib mingi formaalse kirjeldusmeetodi poole. Vastandus keskendub pigem keeleteaduse eesmärkidele: mida keeles uurida. Formalistide järgi tuleb keelt uurida kui iseseisvat formaalsete parameetritega struktuuri, mille

kasutamine ja funktsioneerimine ei puutu keeleteadusesse, sest need ei määra keele sisemist ehitust. Need aspektid võivad olla huvitavad, aga nendega tegelemine on teiste teaduste asi. Funktsionalistid arvavad vastupidi: kuni me ei tunne keele kasutamise seaduspärasusi (milleks keel vajalik on) ja keele funktsioneerimist (keeleväljendite kasutamise ja mõistmise seaduspärasusi), seni ei suuda me ka lahti mõtestada keele siseehitust.

Tänapäeval pole mõtet seda vastandust siduda strukturaalingvistika sünniga 20. sajandi algupoolel. Strukturalistid tõid tõesti käbele idee keelest kui immanentsest struktuurist (vrd Saussure või Hjelmsov), aga strukturalistid võitlesid eelkõige ajaloolise keeleteadusega, kus keeleteaduse uurimisobjekt samastati keelte ajaloo, küsimata, mis keel kui selline üldse on. Vastandus tänapäevases mõttes aktualiseerus strukturaalingvistika enda arengu ja eriti selle Ameerikas sündinud järglase, Noam Chomsky loodud generatiivsete grammatikate teooria arengu käigus. Omamoodi sõjana lahvataski see 1980ndatel aastatel Ameerikas (vrd Harris 1993), kus selle sõja tulemusel (muidugi mitte ainult) sündis kognitiivne keeleteadus, aga ilmusid varjust välja ka teised mitte-Chomskylikud uurimissuunad (nagu Greenbergilik keeletüpoloogia, antropoloogiline keeleteadus, sotsiolingvistika jt), mis seni olid tegelikult päris edukalt arenenud, ainult et igauks omaette. Euroopas sellist sõda ei olnud ja ehkki ka siin on toimunud sama pööre funktsionalismi suunas, on raske fikseerida konkreetseid sündmusi või poleemilisi kokkupõrkeid. Eesti teoreetiline keeleteadus on selle poolest päris iseloomulik näide. Alanud 1960ndate aastate alguses (ameerikaliku) strukturalismina ja võtnud 1960ndate keskel üle generatiivse grammatika lähenemise (moodustati GGG ehk generatiivse grammatika grupp ja jõuti kaitsta mitmeid väitekirjugi; lühülevaateks vt nt GGG 1990) on see pärast GGG tegevuse lõppu 1970ndatel nüüdseks märkamalt jõudnud olukorda, kus kõik teadlikult arendatavad keeleteoreetilised uurimissuunad on funktsionaalse kallakuga (vt nt Õim 2002). Seda võiks võtta kui märki sellest, et tegelikult ei ole sisuline vahe kahe lähenemisviisi vahel nii suur, kui väljastpoolt paistab. Vastandus võib olla traditsioonides või isegi konkreetsetes persoonides – teaduses ei ole see harv nähtus.

Järgnevalt üritan lühidalt kokku võtta formalistliku ja funktsionaalse lähenemise üldmetodoloogilised seisukohaerinevused.

Formalistliku lähenemise põhiseisukohad võib kokku võtta järgmiste teesidena:

1. Keelevõime on inimesel kaasasündinud ning eristatav teistest inimese tunnetuslikest, intellektuaalsetest jm võimetest, see on üks moodul inimese üldises kognitiivses struktuuris. Selle idee taga on üldisem idee inimõistuse modulaarsusest (*modularity of mind*, vt Fodor 1983), kus üksikute moodulite omavaheline interaktsioon on piiratud.
2. Seega on keel autonoomse struktuuriga moodustis, mida ei ole võimalik tuletada mingitest üldisematest kognitiivsetest võimetest, arukusest või mõtlemisvõimest (autonoomse lingvistika tees). See võime sünnib inimlapsele bioloogilises mõttes kaasa ja realiseerub, kui on vajalik sisend (mingis keeles suhtlev keskkond).
3. Keele aluseks olevat (kaasasündinud) struktuuri iseloomustatakse tüüpiliselt kui universaalset grammatikat (*Universal Grammar*) ja keeleteaduse ülesanne peabki olema viimase väljaselgitamine. Asjaolu, et maailmas on nii palju erinevaid keeli, osutab vaid, et see universaalne struktuur on väga sügaval.
4. Keele universaalne struktuur on ise modulaarne (tasandiline). Selle tuum on grammatika (Chomsky algsemates töodes süntaks). Sõnavara, semantika (tähendused), pragmaatika (suhtlusreeglid) – kõik need on moodulid, mida võib täita konkreetse materjaliga, aga see konkreetne materjal ei kuulu kaasasündinud universaalsesse grammatikasse (küll aga nende moodulite võimalikkus ise).

Põhimõtteline veelahe läheb punktide 1 ja 2 juures, kus on esitatud seisukoht keele kui keeleteaduse uurimisobjekti kohta: millena keelt nähakse ja kuidas seda uuritakse. Kolmas ja neljas punkt, kus väidetakse, et kõigil keeltel on sama universaalne alusstruktuur ja et selle tuumaks on grammatika (ja mitte nt semantika), ei ole nii põhimõttelised. Nt universaalse alusstruktuuri olemasolu aktsepteerib tänapäeval mingil kujul ilmselt iga teoreetiline kontseptsioon. Hoopis teine küsimus on, missugused järeldused siit keeleteaduse jaoks tehakse. Kahe esimese punkti osas väidab aga funktsionaalne ja eriti kognitiivne lähenemine risti vastupidist: keeles realiseerub just see sild, mis ühendab inimõistuse (*mind*) eri moodulite toimimist. Laskumata detailidesse, tahan siin vaheekskursi korras osutada ühele uurimisalale, mis on ühelt poolt sajandeid vana ja teiselt poolt täiesti uus ning keeleteaduse jaoks üllatavate tulemustega.

Ekskurss

Ekskurss viib meid inimkeele sünni uurimise juurde. 17. ja 18. sajandil tegeldi sellega nii intensiivselt (aga spekulatiivselt), et nt Pariisi Akadeemia keelas oma liikmetel selles küsimuses sõna võtta. Järgnes vaikuseaeg kuni 20. sajandi teise pooleni, kui see teema lausa plahvatuslikult kerkis taas, seekord kaasaegse inimese (*modern man, homo sapiens sapiens*) mõistuse (*mind*) sünnile viinud võimalike bioloogiliste-neurooloogiliste ja kultuurilis-sotsiaalsete muutuste käsitlemise kontekstis. Inimese kui bioloogilise liigi sünni uuritakse komplekselt ja võtmerollis on ootamatult arheoloogid. Nii kauge aja tagant ei olegi faktiliselt säilinud muud materjali kui arheoloogide leiud, ent neid on vaja osata tõlgendada. Tööriistade valmistamise moodused ja eriti nende võimalikud kasutusviisid (nt jahipidamisel) osutavad nii tegijate-kasutajate kognitiivsetele võimetele kui ka kultuurilistele aspektidele (oskuste edasiandmine, õpetamine). Lisaks on võimalik saada infot sotsiaalsete suhete ja institutsioonide kohta (nt rituaalidest infot andvad matused või viited kehamaalingute kasutamisele) jne. Selle murrangu neurooloogilise alusena evolutsioonis tõlgendatakse inimese eellaste ajus juba küllaltki arenenud kujul, aga eraldatult funktsioneerinud moodulite vaheliste seoste teket (nt Mithen 1996; Donald 1998). Inimkeel tekkiski sellel pinnal. Keelel on võtmeroll, kui eeldada, et evolutsioonilise murrangu taga oli just sotsiaal-kultuuriline surve: ilma sellise suhtlusvahendita ei oleks üha keerulisemaks muutuvate sotsiaalsete ja kultuuriliste struktuuride ülalhooldmine olnud mõeldav.

Ka teistpidine järeldus on (funktsionalistide-kognitivistide käsitluses) selge: keele neurooloogiliseks aluseks on inimtegevust, tunnetust, mälu ja arutlusvõimet kandvate ajustruktuuride interaktsioon. Kognitiivsele tasandile ülekantult tähendab see, et inimene võib oma mõttestruktuurides liikuda ühest valdkonnast teise, kasutada ühes valdkonnas omandatud kogemusi teise struktureerimiseks, nt kasutada abstraktse mõtlemise alusena füüsilises maailmas tegutsemise kogemusi (üks ilmekamaid näiteid on siin ajasuhete väljendamine algselt ruumisuhteid ja füüsilist liikumist tähistavate sõnade abil: *enne, pärast, saabuma, mööduma* jm (eestikeelset ülevaadet vt Veismann 2000; vt ka Veismann 2001). Võimalikud järeldused siit lingvistilisele, keele ehitust ja funktsioneerimist käsitlevale tasandile – järeldused keeleteaduse uurimisobjekti kohta – peaksid olema ilmsed. See on funktsionalistide-kognitivistide tees. Kuid märkigem, et see on tees inimkeele **sisulisest** alusest;

tees keele vormist kui kaasasündinud universaalsest grammatikast ei ole sellega automaatselt ümber lükatud, sest siin pole põhimõttelist vastuolu.

Funktsionalistlike lähenemisi

Eespool käsitlesime formalistliku ja funktsionalistliku lähenemise vastandust, keskendudes põhiliselt formalistliku lähenemise alusideedele. Kui tuleme nüüd funktsionalistliku lähenemise juurde, siis peab kohe ütleva, et nimetus on mõeldud ühendterminina lähenemistele, mis ei aseta keele autonoomset formaalset süsteemi oma uurimistöös esikohale, isegi kui usub selle olemasolusse.

Kirjeldame veidi lähemalt kolme erinevat lähenemisviisi. Esiteks funktsionaalseid lähenemisi kitsamas mõttes (funktsionaalne grammatika, funktsionaalne süntaks), kus huvi keskmes on keele grammatiline struktuur, kuid seda uuritakse, lähtudes küsimusest, milleks või mille väljendamiseks see keeles on; teiseks kognitiivset keeleteadust, kus põhirõhk on keele ja inimese teiste kognitiivsete struktuuride (mälu, mõtlemine, igapäevakogemuste organisatsioon) sidumisel; ja kolmandaks antropoloogilist lähenemist, kus keelt uuritakse, lähtudes tema rollist kultuuri, sotsiaalse interaktsiooni jms kandjana.

Funktsionaalseid lähenemisi kitsamas mõttes on tutvustatud juba eelmise teoreetilise lingvistika konverentsi väljaandes (Kerge 2002; Külmoja 2002). Üldisema ülevaate saamiseks võib soovitada nt Robert van Valini ülevaadet (van Valin 2001). Viimase tõsine puudus on küll see, et praktiliselt puudub vene keeleteaduses viljeldavate suundade käsitus; neist saab ülevaate Irina Külmoja viidatud artiklist. Vene keele oskajatele võib kindlasti soovitada Helsingi ülikooli professori Arto Mustajoki raamatut „Funktsionaalse süntaksi teooria” (Mustajoki 2006), kus autor esitab lisaks oma originaalsele funktsionaalse süntaksi teooriale ka põhjaliku ülevaate funktsionaalse keeleteaduse suundadest nii Läänes kui ka Venemaal. Mustajoki lähenemine on semantikapõhine. Põhiline probleemiasetus on see, kuidas teatud semantilisi struktuure (mida autor loeb tüpoloogiliselt universaalseteks) väljendatakse mingi keele vormiliste vahendite abil. Kaks kolmandikku raamatust on seetõttu pühendatud keele semantiliste põhistruktuuride süstemaatilisele käsitlemisele („Semantiline struktuur kui keelekirjelduse alus”, lk 149–374).

Üksikutel suundadel pole võimalik ega ka vajalik siin lähemalt peatuda. Siiski osutame, et ka funktsionaalsust kui keelekäsitluse põhiprintsipi tõlgendatakse võrdlemisi erinevalt, kui jutt on sisu konkretiseerimisest.

Näiteks Simon Dik, üks funktsionaalse lähenemise tuntumaid esinajaid, on oma funktsionaalse grammatika teoorias osutanud, et funktsionaalse keelemudeli loomisel on vaja silmas pidada kolme erinevat adekvaatsust: 1) pragmaatilist: seda mudelit peab olema võimalik integreerida keelekasutaja üldmudelisse; 2) psühholoogilist: see peab olema ühitatav keelepädevuse ja keelekasutuse psühholoogiliste mudelitega; 3) tüpoloogilist: selle põhjal peab olema võimalik koostada suvalise keele grammatika (Dik 1997: 12). Teiselt poolt väidab nt Mustajoki (2006), võrreldes oma funktsionaalse süntaksi ja Diki funktsionaalse grammatika teoreetilisi aluseid, et vähemalt psühholoogilise adekvaatsuse nõue – et keelemudel arvestaks keele kasutamise, produtseerimise ja mõistmise reaalseid psüühilisi protsesse – ei ole realiseeritav ilmselt veel vähemalt saja aasta jooksul. Küll aga aktsepteerib ta tüpoloogilise adekvaatsuse nõuet (Mustajoki 2006: 131).

Kognitiivne keeleteadus

Eespool käsitletud dihhotoomia mõttes kuulub kognitiivne lingvistika selgelt funktsionalistlike lähenemiste alla. Kuid sama selgelt moodustab ta siin n-õ oma lahtri. Kui mõned erandid välja arvata, siis kontaktid klassikalise funktsionalismi ja kognitiivse keeleteaduse vahel puuduvad – vähemalt selles mõttes, et vastastikuseid viiteid kohtab väga harva. Ka kognitiivse keeleteaduse eestikeelse ülevaate ja rea vajalikke viiteid leiab eelmise konverentsi kogumikust (Tragel 2002). Võib korrata väidet, et Eestis on kognitiivne lähenemine teoreetilises keeleteaduses domineeriv (ehkki kindlasti mitte ainuke). Siin tahaksin lühidalt peatuda paaril üldisemal keeleteoreetiliselt olulisel metodoloogilisel küsimusel ja kognitiivse keeleteaduse arengutendentsidel.

Kognitiivses lingvistikas, mis sündis kognitiivteaduse (*cognitive science*) üldises raamis, on algusest peale üritatud tungida n-õ otse semantikasse, mis kognitiivses kontekstis tähendab aga keeleväljendite sidumist inimkogemuse mõistelise organisatsiooniga, selle toimimise aluseks olevate printsipiidega. Seepärast eelistatakse ka rääkida mõistelistest struktuuridest, mitte tähendustest ega semantilistest struktuu-

ridest. Enamiku kognitiivsete lingvistide jaoks ei ole keelelise tähenduse tasandit (n-ö puht-lingvistilist semantikat) üldse vaja. See ongi üks põhilisi asjaolusid, mis eristab neid klassikalistest funktsionalistidest: viimased rõhutavad oma huvi grammatika ja eriti süntaksi vastu ning eristavad semantikas keelelisi tähendusi ja maailmateadmust. Seetõttu olid kognitiivses semantikas esimesteks kuumadeks teemadeks kogemuslike kategooriate struktuur, prototüübid jms, millega tegelesid ka kognitiivsed psühholoogid. G. Lakoffi ja M. Johnsoni mõisteliste metafooride teoorias (Lakoff, Johnson 1980) ei rõhutatud ilmaasjata algusest peale, et nende lähenemise uudsuse aluseks on tees, et metafoorne on inim-mõtlemine, mitte (lihtsalt) keel. Ja nii nagu mõtlemine, ei ole ka metaforisatsioon midagi kaootilist, selles kehtivad omad seaduspärasused. Niisiis võiks kognitiivse lingvistika algused alusprintsipiibid sõnastada sellisel: 1) semantiline struktuur on mõisteline struktuur; 2) mõisteline struktuur on kehastatud (*embodied*; kehastamisest eesti keeles vt Trigel 2002); 3) tähenduse esitus (*representation*) on entsüklopeediline; 4) tähenduste moodustamine (*meaning construction*) on mõistestamine, st sama protsess, mis teistegi mõistestruktuuride ehitamine (vt nt Evans *et al* 2006).

Kognitiivne lingvistika on ilmselt viimase 20 aasta jooksul kõige kiiremini arenenud teoreetilise lingvistika haru. Algse semantikakesksuse juurest on jõutud omanäoliste käsitluste arendamiseni süntaksis (konstruktsioonigrammatika – vt Renate Pajusalu ja Pille Penjami artiklit siinses kogumikus) ja sotsiaalse-kultuurilise (pragmaatilise) dimensiooni käsitlemiseni. Ilmselt sattus idee omal ajal väga sobivasse keskkonda, kus tegutsesid ka filosoofid, psühholoogid, arvutiteadlased, kultuuriuurijad ning tänapäeval ka neuroloogid (vt nt Feldman 2006). Selles interdistsiplinaarsuses on kahtlemata kognitiivse lingvistika tugevus.

Ent tundub, et sellel kiirel arengul ja interdistsiplinaarsusel on ka omad negatiivsed küljed. Areng on olnud kiire, kuid see on toimunud rohkem laiuti kui sügavuti. Üha sagedamini kostab (eriti konverentsi-ettekannetes ja diskussioonides) kriitilisi väiteid, et kognitiivsel keeleteadusel puudub oma empiiriline baas, (keele)andmete hankimise ja nendega töötamise metoodika (nt Gonzalez-Marquez *et al* 2006). Ilmselt on jõutud mingisse järelemõtlemise ja inventuuri tegemise perioodi (identiteedikriisist rääkida oleks vist liiast). Ei saa olla juhus, et üha enam ilmub ülevaatekogumikke, seejuures ainuüksi 2006. a teisel poolel kaks n-ö lugemikku, kus süstematiseeritult esitatakse varem ilmunud põhitekste (Geeraerts 2006; Evans *et al* 2006).

Antropoloogiline suund

Antropoloogiline suund keeleteaduses (tihti räägitakse lihtsalt antropoloogilisest lingvistikast) on lai interdistsiplinaarne ja mitmeharuline uurimisala, kus üritatakse kokku viia keeleteaduse, kultuuriuuringute, sotsiolingvistika ning (sotsiaal)psühholoogia andmeid ja meetodeid, nii et selle täpset objekti on raske piiritleda (ülevaatelynna vt nt Foley 1997). Kesksel kohal on siiski, nagu nimi ütleb, keeleteaduse ja (kultuuri)antropoloogia ühitamine: keele kasutamise ja vastavate rahvaste kultuuri erinevuste seosed. Võrreldavate keelte kultuurilise keskkonna eripära on primaarse tähtsusega, seepärast uuritakse eriti keeli, millel puudub kirjakeel. Aluse sellele suunale tänapäevases mõttes panid 20. saj algul Ameerika teadlased Franz Boas ja Edward Sapir indiaani keelte ja kultuuride uurimisega, ehkki keeleteaduse ajaloos läheb see teoreetiline liin tagasi vähemalt Wilhelm von Humboldtini. Sapirit peetakse teatavasti üldse üheks kaasaegse Ameerika keeleteaduse rajajaks koos Leonard Bloomfieldiga, kusjuures Bloomfield on ehtameerikaliku strukturalismi, deskriptiivse lingvistika rajaja ning Sapir keele sisulisest küljest, tähenduste, mõtlemise ja kultuuri seostest huvitatud suuna rajaja.

Siinse artikli kontekstis pakub huvi eelkõige antropoloogilise lingvistika teoreetiline taust ja eriti nn kognitiivne liin, milles kultuuri alusena käsitatakse indiviidide kognitiivsete struktuuride, uskumuste ja arusaamadena realiseeritud kogemust. Kogemused kujunevad inimestel sama kultuuriruumi liikmetega suhtlemise käigus. See on jagatud teadmine (*shared knowledge*). Kultuuri õpitakse, ja selles on oluline roll keelel, mida (milles sisalduvate tähenduste süsteemi) õppides omandatakse ka antud kultuuris kehtiv maailma (nii füüsilise, psüühilise kui ka sotsiaalse-kultuurilise) intuiitiivne liigendus, nn naiivne maailmapilt.

Antropoloogide ja (kognitiivsete) lingvistide, aga ka psühholoogide koostöö muutus selles suunas tihedaks 1970.–1980. aastate vahetusel. Skeemide, freimide, mudelite, naiivteooriate (kui inimkogemust organiseerivate kognitiivsete struktuuride) mõisted tulid kasutusele nii lingvistikas kui ka antropoloogias. Koostöö ühe olulisema tähisena võib viidata ühiskonverentsi ettekannete põhjal koostatud kogumikule *Cultural Models of Language and Thought* (Holland, Quinn 1987).

Kuivõrd need ühismõisted kognitiivses või antropoloogilises lingvistikas terminitega käibele on jäänud, on iseküsimus. Kuid teoreetilises keeleteaduses poolelt vaadates võib tõdeda, et ilmselt tuli suurel määral just antropoloogide mõjul keeleuurimisse (konkreetselt näiteks kogni-

tiivsesse keeleteadusesse) kultuuriline dimensioon, mis on siia jäänud tänapäevani. Alles äsja, 2006. a suvel toimus Pariisis konverents *Language, Culture and Mind (LCM 2006)*.

Eesti keeleteaduses on uurimusi, mida võib liigitada antropoloogilise lingvistika alla, hakatud tegema alles hiljuti. On siiski uuritud põhjalikult eesti keele sõnavara mitmeid valdkondi, nt tajusõnavara (Sutrop 2002), emotsioone tähistavat sõnavara (Vainik 2004) ja iseloomuomadusi tähistavat sõnavara (Orav 2006). Neis töödes on kasutatud antropoloogilisele keeleteadusele tüüpilist materjali hankimise meetodit – keelejuhtide vahetatut küsitlemist (*list task*). Eeldatakse, et sel viisil hangitud materjali töödeldes võib saada andmeid vastava semantilise valdkonna intuiitiivse liigenduse (*folk model*) kohta, niisiis lähenetakse materjalile ühtlasi kognitiivset semantikast huvitavast vaatenurgast.

Lõpetuseks

Esitatud pilt hargnemistest teoreetilises keeleteaduses pole kindlasti täielik. Ühelt poolt oleks võinud veel kirjutada – ka Eesti tausta arvestades – näiteks arvutilingvistikast, kus ala eripäraselt tingitult vajatakse keele (selle allsüsteemide) täpseid formaalseid kirjeldusi, kuid samas võetakse meelsasti üle semantikast ja pragmaatikast pärit mõisteid (nt freimisemantika või kõneaktide ja suhtlusstrateegiate mõisted loomuliku dialoogi modelleerimisel, vt nt Koit, Õim 2003). Või teiselt poolt sotsiaalse interaktsiooni alastest uuringutest (sotsiolingvistika, vestlusanalüüs). Kuid nii üksikasjalikule tasandile ei võimalda artikli maht laskuda. Pealegi võib neist lugeda ka siinses kogumikus (vt Einar Meistri, Mare Koidu, Leelo Keevalliku ning Olga Gerassimenko ja Riina Kasterpalu artikleid).

Loodetavasti täidab artikkel siiski seatud põhiülesande: tuua esile tänapäeva teoreetilise keeleteaduse põhilised arengudimensioonid ja vastandused: esmalt vastandus formaalse ja funktsionaalse paradigma vahel ja seejärel (viimase sees) tuua välja esiteks kognitiivne uurimisiin, mis rõhutab keele ja mõtlemise/tunnetuse ning teadmiste/kogemuste seost, teiseks n-ö keelekeskne funktsionaalne uurimissuund ning lõpuks uurimissuund, kus rõhk on keele kui kultuuri, sotsiaalse interaktsiooni ja sotsiaalsete struktuuride kandja rollil. Nagu artikli algupoolel osutatud, nähakse praegu nende aspektide „kokkupanemises” inimese evolüt-

sioonis ka põhilist inimkeele (kaasa arvatud ehk selle formaalne struktuur) sünnini viinud faktorit.

Kirjandus

- Aronoff, Mark, Janie Rees-Miller (ed.) 2001. *The Handbook of Linguistics*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Dik, Simon C. 1997. *The Theory of Functional Grammar*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Evans *et al* = Vyvyan Evans, Benjamin K. Bergen, Jörg Zinken (ed.) 2006. *The Cognitive Linguistics Reader*. London: Equinox Publishing.
- Feldman, Jerome A. 2006. *From Molecule to Metaphor: A Neural Theory of Language*. Cambridge / MA: The MIT Press.
- Fodor, Jerry A. 1983. *The Modularity of Mind*. Cambridge / MA: MIT Press.
- Foley, William A. 1997. *Anthropological Linguistics. An Introduction*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Geeraerts, Dirk (ed.) 2006. *Cognitive Linguistics. Basic Readings*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- GGG 1990 = GGG juubelikoosolek 27.12.1990. Teesid. Tartu.
- Gonzales-Marquez *et al* = Monica Gonzales-Marquez, Irene Mittelberg, Hana Coulson, Michael J. Spivey (ed.) 2006. *Empirical Methods in Cognitive Linguistics*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Harris, Randy Allen 1997. *The Linguistic Wars*. New York / Oxford: Oxford University Press.
- Holland, Dorothy, Naomi Quinn (ed.) 1987. *Cultural Models of Language and Thought*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Karlsson, Fred 2002. Üldkeeleteadus. Eesti Keele Sihtasutus. Tallinn.
- Kerge, Krista 2002. Funktsionalistlik keeleteooria ning rakenduslikud arusaamad Eestis. – Teoreetiline keeleteadus Eestis. (Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 4.) Toim. R. Pajusalu, I. Tragel, H. Õim. Tartu, 103–118.
- Külmoja, Irina 2002. Funktsionaalsest grammatikast. – Teoreetiline keeleteadus Eestis. (Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 4.) Toim. R. Pajusalu, I. Tragel, H. Õim. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 133–140.
- Koit, Mare, Haldur Õim 2003. Eestikeelse dialoogi modelleerimine. – Keel ja Kirjandus 10, 721–735.
- Lakoff, George, Mark Johnson 1980. *Metaphors we Live by*. The University of Chicago Press.
- LCM 2006 = Language, Culture and Mind Conference. Paris, 17.– 20. July. Integrating Perspectives and Methodologies in the Study of Language. Abstracts.

- Merlin, Donald 1998. Hominid Enculturation and Cognitive Evolution. – *Cognition and Material Culture: the Archeology of Symbolic Storage*. Toim. C. Renfrew, C. Scarre. Cambridge: The McDonald Institute For Archeological Research, 7–17.
- Mithen, Steven 1996. *The Prehistory of the Mind: The Cognitive Origins of Art, Religion and Science*. London: Thames and Hudson.
- Mustajoki = Мустайоки, Арто 2006. Теория функционального синтаксиса. От семантических структур к языковым средствам. Москва: Языки славянской культуры.
- Orav, Heili 2006. *Isiksuseomaduste sõnavara semantika eesti keeles*. *Dissertationes Linguisticae Universitatis Tartuensis* 6. Tartu.
- Sutrop, Urmas 2002. *The Vocabulary of Sense Perception in Estonian*. *Opuscula Fenno-Ugrica Gottingensia* VIII. Frankfurt am Main: Lang.
- Tragel, Ilona 2002. Kognitiivne lingvistika mujal ja meil. – *Teoreetiline keeleteadus Eestis*. (Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 4.) Toim. R. Pajusalu, I. Tragel, H. Õim. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 272–286.
- Vainik, Ene 2004. *Lexical Knowledge of Emotions: The Structure, Variability and Semantics of the Estonian Emotion Vocabulary*. *Dissertationes Linguisticae Universitatis Tartuensis* 5. Tartu.
- van Valin, Robert D. 2001. *Functional Linguistics*. – *The Handbook of Linguistics*. Toim. M. Aronoff, J. Rees-Miller. Oxford: Blackwell Publishers, 319–336.
- Veismann, Ann 2000. *Aega väljendavad ruumimetafoorid*. Teoreetiline mudel ja rakendus eesti keelele. Magistritöö. Tartu Ülikool.
- Veismann, Ann 2001. *On the conceptualization of time in Estonian*. – *Papers in Estonian Cognitive Linguistics*. Toim. I. Tragel. (Publications of the Department General Linguistics 2.) University of Tartu, 22–47.
- Õim, Haldur 1981. Teoreetilise keeleteaduse vanast ja uuest paradigmast. – *Keel ja Kirjandus* 7, 385–391.
- Õim, Haldur 2002. *Teoreetiline keeleteadus Eestis*. – *Teoreetiline keeleteadus Eestis*. (Tartu Ülikooli üldkeeleteaduse õppetooli toimetised 4.) Toim. R. Pajusalu, I. Tragel, H. Õim. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 12–23.